

**СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ХАРЧОВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
THE STRATEGIC PRIORITIES OF DEVELOPMENT OF THE FOOD
INDUSTRY OF UKRAINE**

Анотація. В статті проводиться дослідження передумов розвитку харчової промисловості України і її місце в створенні валової доданої вартості держави, розглядаються основні проблеми, які потрібно вирішити для забезпечення продовольчої безпеки держави.

Ключові слова: розвиток харчової промисловості, продовольча безпека.

Annotation. Researches of conditions of maintenance of food safety of Ukraine are conducted in article, the basic problems which are considered it is necessary to solve for the further development of the food-processing industry and its role in creation of the total added cost of the country.

Keywords: development food industry, food security.

Вступ. Важливість розробки та реалізації стратегії розвитку харчової промисловості регіонів України зумовлена необхідністю створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного харчового виробництва, впровадження наукоємних технологій у галузі, зменшення залежності від імпорتنих поставок продовольства, перетворення агропромислового комплексу у високоефективний, експортоспроможний стабільний сектор економіки та забезпечення продовольчої безпеки держави. Ефективне економічне зростання країни вимагає вирішення стратегічного завдання створення в Україні потужної харчової індустрії для задоволення потреб внутрішнього і зовнішнього ринків у

продовольстві, забезпечення продовольчої безпеки держави, формування потужного експортного потенціалу, збільшення валютних та бюджетних надходжень.

Постановка завдання. Сільськогосподарське виробництво та виробництво продуктів харчування були й залишаються значною та невід'ємною частиною української економіки. Україна багата на природні ресурси, що створює надійні засади для розвитку потенціалу аграрного сектора. В табл. 1 показано місце сільського господарства і харчової промисловості в економіці України. Питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості зменшилась удвічі за останні десять років. Питома вага промисловості у загальному обсязі валової доданої вартості також зменшилась, так, якщо у 1995 році це становило більше третини, то у 2010 – чверть. Питома вага харчової промисловості у загальному обсязі валової доданої вартості також зменшилась, але не таким темпом як сільське господарство і промисловість загалом.

Таблиця 1

Випуск продукції промисловості і сільського господарства в загальному обсязі випуску продукції (в основних цінах), %

Випуск продукції в загальному обсязі випуску (в основних цінах), %	Роки										
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Сільського господарства, мисливства і рибальства	53,7	17,9	14,4	13,2	10,9	10,6	9,5	8,3	7,2	7,5	7,9
Промисловості	47,4	47	48,7	48,4	48,4	48	47,8	46,5	45,3	44,5	40,7
Харчової промисловості	-	-	3,1	2,9	2,3	1,8	1,5	1,3	1,1	1,1	1,6
Частка харчової промисловості в загальному обсязі випуску промислової продукції	-	21,3	21,4	21,7	20,7	16,8	16,3	15,5	15,3	15,2	19,8

- дані за ці періоди відсутні;
Розраховано за [2]

Частка харчової промисловості зменшувалася з 3,1 % в загальному обсязі випуску продукції у 2001 році до 1,6 % у 2009. Частка харчової промисловості в загальному обсязі випуску промислової продукції загалом зменшилась, але не суттєво (з 21,3 % у 2000 році до 19,8 % у

2009). Харчова промисловість входить в першу п'ятірку галузей по наповненню державного бюджету, забезпечує одні з найвищих темпів росту обсягів виробництва продукції серед інших галузей економіки, посідає друге місце (після металургії та оброблення металу) за обсягами виробництва продукції у структурі промислового виробництва України.

Продовольча безпека найчастіше розуміється як структура економічних відносин у суспільстві, які виникають у зв'язку з забезпеченням усіх його членів продуктами харчування відповідно до рекомендованих норм за якістю і кількістю. Також важливою рисою продовольчої безпеки є гарантування корисності і нешкідливості продуктів харчування у зв'язку з активним використанням різних добавок, генетично модифікованих продуктів, хімічних добрив і стимуляторів, штучних барвників, ароматизаторів, емульгаторів та інших компонентів неприродного походження.

У розроблених проектах Закону України "Про продовольчу безпеку України" [4] та Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 р. [5] продовольча безпека трактується як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого гарантується фізична й економічна доступність та якість життєво важливих продуктів харчування для всіх громадян згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримується стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечується продовольча незалежність держави.

Результати. Сьогодні розвиток харчової промисловості і її стратегічні пріоритети розробляються відповідно до тих проблем, які існують у забезпеченні продовольчої безпеки держави. Продовольча незалежність України – стан продовольчого забезпечення, за якого фізична та економічна доступність життєво важливих продуктів харчування для населення гарантується за рахунок вітчизняного виробництва цих продуктів та запасів державного матеріального резерву

на рівні, що визначається законодавчо [4].

Продовольча безпека ґрунтується на таких основних принципах:

1) наявність продовольства: продукти харчування мають бути в наявності в результаті місцевого виробництва, використання запасів (резервів) та/або імпорту;

2) стабільність – продовольство повинно бути в необхідній кількості і пропорціях постійно, незалежно від обставин і змін;

3) ефективність використання – продукти повинні відповідним способом зберігатися, перероблятися, бути якісними, безпечними і корисними для споживачів;

4) доступність – продукти харчування повинні бути доступними для всіх верств населення як у фізичному розумінні, так і за купівельною спроможністю.

Важливим аспектом дослідження рівня продовольчої безпеки в країні і регіонах є розробка систем показників, що дозволяють оцінити стан цієї безпеки. У сучасній літературі існує велика різноманітність запропонованих показників, багато з них – прості коефіцієнти та індекси, які різними авторами по-різному називаються. Розглянемо показники, запропоновані у Комплексній програмі підтримки розвитку українського села. Це можливо зробити за допомогою зазначених критеріїв.

Перший із них – *критерій достатності продовольчого споживання*, який визначається відношенням фактичного рівня споживання до науково обґрунтованих норм за основними групами продовольчих продуктів. За допомогою цього показника також можливо визначити потенціал подальшого розвитку окремих галузей харчової промисловості.

В табл. 2 показано споживання основних продуктів харчування на одну особу на рік у відношенні до раціональних норм споживання за 2000-2010 роки. У 2010 році лише по олії, картоплі і хлібних виробах норми споживання перевищують раціональні норми споживання. Яйця і

цукор майже задовольняють потребу, а за рештою основними продуктами харчування існують значні невідповідності раціональних норм і реального душевого споживання.

Таблиця 2

Споживання основних продуктів харчування у відношенні до норм споживання, % (норма споживання 100%)

Продукти харчування	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо; включаючи сало і субпродукти в натурі)	41,3	38,8	41,3	43,8	48,8	48,8	52,5	57,5	63,8	62,5	63,8
Молоко і молочні продукти (у перерахунку на молоко)	52,4	53,9	59,2	59,5	59,5	59,5	61,8	59,2	56,3	55,8	54,1
Яйця, шт.	57,2	62,1	72,1	73,8	75,9	82,1	86,6	86,9	89,7	93,8	93,8
Риба і рибопродукти	42,0	55,0	59,5	60,0	61,5	72,0	70,5	76,5	87,5	75,5	71,3
Цукор	97,4	105,3	94,7	94,7	100,0	100,0	105,3	105,3	107,9	100,0	96,9
Олія	72,3	76,9	82,3	86,9	100,0	103,8	104,6	110,0	115,4	118,5	112,2
Картопля	108,9	112,9	107,3	111,3	113,7	109,7	108,1	104,8	106,5	107,3	101,9
Овочі та баштанні продовольчі культури	63,4	65,2	67,1	70,8	71,4	74,5	78,9	73,3	80,1	85,1	86,8
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	32,2	28,9	32,2	36,7	37,8	41,1	38,9	46,7	48,9	51,1	49,7
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; борошно, крупи, бобові)	123,8	128,7	129,7	123,8	124,8	122,8	118,8	114,9	115,8	110,5	110,5

Розраховано за [2]

Другий показник – *критерій доступності продовольчого споживання*. Визначається відношенням вартості річного набору продуктів харчування, що відповідає науково обґрунтованим нормам на одну людину, до річного доходу на одну людину. Отже, цей показник дозволяє визначити, який відсоток доходу середньостатистичний споживач повинен витратити на харчування відповідно до фізіологічних норм. Зміни в структурі сукупних витрат домогосподарств можна вважати позитивними, так як з 2000 року зменшилася частка витрат

домогосподарств на продовольчі товари, але вона залишається поки ще значною і становить у 2009 році 55,5 % (67,9% у 2000 р.). Це відбулося за рахунок зростання частки витрат на непродовольчі товари, яка становила у 2009 році 32,4% проти 25,4% у 2000 році, але це зростання обумовлено зростанням витрат на оплату житла, комунальних продуктів та послуг частка яких зросла з 2000 до 2009 року на 10,1%. Позитивним моментом можна вважати зростання неспоживчих сукупних витрат, частка яких в структурі сукупних витрат домогосподарств зросла з 2000 по 2009 рік майже удвічі і становила у 2009 році 12,1%.

Але дослідження структури витрат домогосподарств не буде повним без дослідження цін на окремі продовольчі товари. Для цього можна прослідкувати такі тенденції: питома вага витрат на продовольчі товари в сукупних витрат домогосподарств з 2000 року знизилася на 18,3% і це відбулося при зростанні цін на окремі види продовольчих товарів.

В табл.3 показано динаміку цін окремих продовольчих товарів в Україні по роках, разів, грудень до грудня попереднього року. Так, за означений період ціни на м'ясо зросли у 6 разів, на ковбасні вироби – у 4,1 рази, на тваринне масло – у 3,4 рази, на молоко – у 4,5 разів, на хліб і хлібобулочні вироби – у 3,6 рази. Важливим вважається визначити наскільки зростання цін на окремі продукти харчування вплинули на їх душеве споживання.

Таблиця 3

**Динаміка цін окремих продовольчих товарів
в Україні по роках, разів, грудень до грудня попереднього року**

Рік	Вид товару				
	М'ясо	Ковбасні вироби	Тваринне масло	Молоко та молочні продукти	Хліб і хлібобулочні вироби
2000	1,69	1,38	0,97	1,19	1,58
2001	1,30	1,19	0,96	1,07	0,93
2002	0,90	0,97	1,10	1,03	0,96
2003	1,08	1,04	1,09	1,14	1,36
2004	1,49	1,28	1,09	1,22	0,98
2005	1,18	1,17	1,11	1,19	1,00

2006	0,98	0,98	1,09	1,07	1,17
2007	1,14	1,15	1,45	1,49	1,18
2008	1,34	1,35	1,12	1,08	1,25
2009	1,06	1,09	1,41	1,21	1,10
2009 до 2000 року, разів	6,0	4,1	3,4	4,5	3,6
2009 до 1995 року, разів	31,9	22,1	10,2	34,0	24,9

Розраховано за [2]

В результаті дослідження залежності між питомою вагою витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств і коефіцієнтами зростання цін по відношенню до 2000 року на окремі види продовольчих товарів можна зробити такі висновки:

1. коефіцієнт кореляції має від'ємний знак для всіх видів продовольчих товарів окрім м'ясної продукції і ковбасних виробів, що свідчить про те, що зростання цін має обернений зв'язок із питомою вагою витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств, а значить на структуру витрат домогосподарств найбільше впливає зростання доходів ніж цін на ці види продовольчі товари;

2. Збільшення коефіцієнта зростання цін на м'ясо і ковбасні вироби сприяє зростанню частки витрат домогосподарств на продовольчі товари в загальній структурі витрат, це свідчить, що попит на м'ясну продукцію залишається незадоволеним не зважаючи на зростання цін на неї.

3. Найбільший вплив на зростання частки витрат домогосподарств на продовольчі товари в загальній структурі витрат здійснює зміна цін на масло тваринне і ковбасні вироби; на другому місці – хліб, хлібобулочні вироби і м'ясо; на третьому місці – молоко;

4. Зміна цін на молоко не впливає на зміну частки витрат домогосподарств на продовольчі товари в загальній структурі витрат (коефіцієнт кореляції дуже слабкий).

Окрім цін на продовольчі товари на споживання харчових продуктів населенням впливає також зміна реальних доходів населення. Але проведене дослідження показало, що зміна реальних наявних доходів

населення суттєво не вплинула на споживання основних продовольчих товарів, причина в тому, що рівень забезпечення фізіологічних норм в Україні невисокий і частка витрат домогосподарств, що спрямована на продовольчі товари, дуже висока.

Це дозволяє визначити вагомість основних факторів, які впливають на споживання харчової продукції населенням і, відповідно, визначити вихідний поштовх до її розвитку.

Проведемо дослідження впливу на споживання основних видів харчової продукції впливу всіх цих факторів у своєму взаємозв'язку.

Кореляційне рівняння набуде такого вигляду:

$$Y=89,5+13,2x_1-31,1x_2-39,3x_3+27,9x_4-0,8x_5,$$

де Y - питома вага витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств; x_1 ; x_2 ; x_3 ; x_4 ; x_5 – коефіцієнти зростання цін по відношенню до 2000 року відповідно на м'ясо, ковбасні вироби, масло тваринне, молоко та молочні продукти, хліб і хлібобулочні вироби.

Коефіцієнт кореляції 0,89, рівень апроксимації результатів високий.

Аналіз отриманого регресійного рівняння дозволив зробити такі висновки:

1. зростання цін на м'ясо на 1% по відношенню до рівня 2000 року визиває зростання питокої ваги витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств на 13,2 проц. пунктів;

2. зростання цін на ковбасні вироби на 1% по відношенню до рівня 2000 року визиває зменшення питокої ваги витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств на 31,1 проц. пунктів;

3. зростання цін на масло тваринне на 1% по відношенню до рівня 2000 року визиває зменшення питокої ваги витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств на 39,3 проц. пунктів;

4. зростання цін на молоко і молочні продукти на 1% по

відношенню до рівня 2000 року визиває зростання питомої ваги витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств на 27,9 проц. пунктів;

5. зростання цін на хліб і хлібобулочні вироби на 1% по відношенню до рівня 2000 року визиває зменшення питомої ваги витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств на 0,8 проц. пунктів.

Таким чином, зростання цін на м'ясо і молоко не зменшують питому вагу витрат на продовольчі товари в загальній структурі витрат домогосподарств, так як за цими продуктами є значний рівень незадоволення споживання населення у відповідності із фізіологічними нормами споживання, а зростання цін на ковбасу і масло тваринне одразу обмежує їх споживання, зростання цін на хліб суттєво не впливає на рівень його споживання і визначається національними особливостями в країні.

Третій показник – *критерій продовольчої незалежності країни*. Це частка імпортованого продовольства у загальному обсязі спожитого продовольства. Пороговою величиною встановлено 30 %. Фактичний показник в Україні у 2009 році - 13,7 % [5].

Питома вага імпорту готової харчової продукції зросла з 3,8 % у 2008 році до 5,3% у 2009, але його обсяг у млн. дол. США за означений період зменшився на 17 %. Відбулося і зростання питомої ваги експорту готової харчової продукції з 3,1% у 2008 році до 4,5% у 2009, його обсяг у млн. дол. США зменшився на 34 % з цей період.

Незважаючи на певне оздоровлення ситуації впродовж останніх кількох років, експорт продуктів харчування досі не перевищує 25 % загального обсягу виробництва. Основними причинами переважання імпорту над експортом стали недостатня конкурентоспроможність українських товарів, недотримання міжнародних стандартів якості та безпечності харчових продуктів, а також перешкоди в торгівлі, що лежать

у правовій та практичній площині.

Висновки. Основними перешкодами для розвитку харчової промисловості є недостатня ефективність ринків сільськогосподарської продукції, монополія великих торговельних компаній, низька якість сировини та кінцевої продукції, невідповідність системи державного регулювання безпеки харчових продуктів європейській та міжнародній практиці, неефективна система надання кредитних ресурсів (в т. ч. державних дотацій), а також відсутність ринку землі у поєднанні з мораторієм на продаж сільськогосподарських земель. Розробка стратегії її розвитку повинна ґрунтуватися на аналізі сучасного стану та проблем галузі, визначенні внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на розвиток галузі та стратегічних цілей діяльності, розробці прогнозу розвитку на довгострокову перспективу, виявленні завдань структурної перебудови роботи галузі, ризиків і загроз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джадралиев Мурат Абаевич Интеграционные инициативы в агропромышленном секторе отдельных стран СНГ
http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no7/n7_2010_4.pdf

2. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Есипов В. Е., Маховикова Г. А. Внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности России // www.rustrana.ru/article.php?nid = 13867.

3. Проект Закону України “Про продовольчу безпеку України”
www.legalety.kiev.ua/1p/docs/draft_laurs/8098.htm.

4. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період 2015 року (проект) // Економіка АПК.– 2007.– № 1.– С. 3–49.